

16. Букша К. С. Управление деловой репутацией. Российская и зарубежная PR-практика / К. С. Букша. - М. : ООО "И.Д.Вильямс", 2007. - 114 с. : ил.
17. Smaiziene Ingrida. Corporate reputation: Multidisciplinary Richness and Search for a Relevant Definition / Ingrida Smaiziene, Robertas Jucevicius. - Inzinerine Ekonomika. - 2009. - N 2. - P. 91-100.
18. Венедиктова В. И. Деловая репутация : Личность, культура, этика, имидж делового человека / В. И. Венедиктова. - М. : Ин-т нов. экономики, 2001. - 305 с.
19. Трубецкой А. Ю. Психология репутации / А. Ю. Трубецкой. - М. : Наука, 2005. - 291 с.
20. Dalton J. Reputation Management: A Holistic Bussiness Tool / J. Dalton. - Режим доступу : <http://www.pr-school-london.com/index.php?page=reputation>
21. Edelman R. Managing corporate risk and reputation. Global Agenda. Retrieved September 30, 2006 / R. Edelman. - Режим доступу : <http://www.globalagendamagazine/2004/richardedelman.asp>
22. Carvalho de R. Reputation Management As Relationship Management / R. de Carvalho. - Режим доступу : <http://www.conferences.arts.usyd.edu.au/viewpaper.php?id=70&cf=3>

Ігор Григорчак,
*аспірант кафедри державної політики
та управління політичними процесами НАДУ*

Еліта як суспільний феномен

У статті висвітлено генезис ідей елітаризму від Стародавнього Китаю до кінця XIX ст., охарактеризовано основні ідеї засновників елітології, проаналізовано історію поняття "еліта" та розкрито його зміст.

Ключові слова: еліта, політична еліта, соціальна стратифікація, правляча верства, правлячий клас, циркуляція еліт, контреліта.

The article focuses on the development of the term elitism from the times of ancient China till the end of 19 th century; describes the main ideas of the elitology founders, analyses the development of the term "elite" and reveals the meaning of its notion.

Key words: elite, political elite, social stratification, authorities officials, elite circulation, opposition elite.

Постановка проблеми. В українській політичній науці ще не існує сталого науково обґрунтованого визначення основних категорій елітології (наука про еліту), таких як "еліта", "політична еліта", "адміністративна еліта" тощо. Це пов'язано насамперед з тим, що ці поняття прийшли в Україну із західної соціології та політичних наук без особливої теоретичної й методологічної рефлексії.

Аналіз наукових досліджень. Ідеї політичного елітизму досліджували ще Конфуцій, Платон, Аристотель, Н.Мак'явеллі, Ф.Ніцше та ін.

У першій третині ХХ ст. розрізнені ідеї елітарності систематизували й узагальнили відомі соціологи Г.Моска та В.Парето. Гідний внесок в осмислення науки елітології зробили Р.Міхельс і М.Вебер, а їхні послідовники розвинули, переосмислили окремі положення елітології, однак фундаментальні основи залишились незмінними. Власне вони зробили еліту предметом свого дослідження, дали їй трактування, розкрили структуру, закони її функціонування, визначили роль еліти в соціальній та політичній системі.

Перші спроби творення теорії еліти на українському ґрунті припадають на першу третину ХХ ст. і пов'язані з іменами В.Липинського та Д.Донцова.

У СРСР, і зокрема в радянській Україні, питання еліти не досліджувалися з ідеологічних міркувань, оскільки вважалося, що еліта - "продукт" капіталістичного світу. Тільки після здобуття Україною незалежності в 1991 р. науковці підняли проблеми елітології на рівень наукових досліджень.

Серед вітчизняних учених, які займаються означеною проблематикою, насамперед слід виділити таких, як М. Головатий, О.Крюков, Б.Кухта, М.Михальченко, М.Пірен, В.Ребкало та ін.

Незважаючи на певні наукові доробки, присвячені еліті, що з'явилися протягом останнього часу, багато проблем елітотворчого процесу в Україні все ще малодосліджені. Не вистачає узагальнень щодо розвитку політичних наук, зокрема елітології.

Метою статті є узагальнення теоретичних напрацювань у вивченні проблем найвищого соціального прошарку - еліти, розкриття сутності поняття "еліта" та на їх основі обґрунтування суспільної значущості еліти для державотворчих процесів сучасного українського суспільства (демократичних перетворень та реалізації реформ).

Виклад основного матеріалу. Слово "еліта" походить від латинського *eligere*, потім трансформувалося у французьке слово *élite* - кращий, добірний, вибраний. Це слово використовували в генетиці та насінництві для позначення кращих сортів рослинництва. Починаючи з ХVІІ ст. його застосовували для позначення товарів найвищої якості, а потім, з ХІХ ст., - щодо "обраних людей", насамперед - вищої знаті. Саме з французької мови це поняття згодом поширилося в інші мови, а далі в політичну науку та суспільно-політичне життя.

Однак слід зауважити, щодо кінця ХІХ ст. термін "еліта" широко не використовувався в європейській політичній, суспільній чи науковій літературі. До Великої Британії, США він проникнув завдяки соціологічній теорії еліт В.Парето. Отже, тільки з 30-х рр. ХХ ст. можна говорити про початок широкого використання слова "еліта".

Однак учені протягом уже не одного століття регулярно порушували питання про те, наскільки люди "на верху" відповідають високим критеріям елітності.

Історичний огляд розвитку ідей елітизму варто розпочати з найдавніших управлінських концепцій, які містять певні ідеї про еліту. Серед них - філософське вчення Стародавнього Китаю.

Один із найвідоміших китайських мислителів - Конфуцій виділяв два типи людей: тих, хто керує, і керованих. На його думку, керівниками повинні бути люди, яким притаманні почуття самоповаги; відповідальності; виховання народу, спираючись на свій особистий приклад, доброти, і останній, четвертий прояв - почуття справедливості. Як бачимо, моральні норми були своєрідною перепусткою до управління, при цьому чиновник постійно морально вдосконалювався. Головну чесноту управлінця Конфуцій визначає як "людинолюбство": "не роби людям того, чого не бажаєш собі" [2, с. 160].

Дещо пізніше за китайських потребою усвідомлення явища елітаризму перейнялися європейські філософи.

У добу Античності елітарну концепцію найчіткіше сформулював Платон. У діалозі "Держава" філософ конструє ідеальний державний лад. Ідеальна держава виникає як суспільна організація трьох соціальних груп: 1) правителів-філософів; 2) стражів-воїнів; 3) виробників-землеробів та ремісників. Ці три стани відповідають трьом частинам душі: розуму, волі та почуттям, а також трьом основним добродіям: мудрості, хоробрості та поміркованості. Головною умовою четвертої добродіямості - справедливості (притаманна для всіх), є те, щоб кожна група займалася своєю справою й не втручалася в чужі [8, с. 124].

Правлячому класу Платон приділяє значно більше уваги, ніж двом іншим групам. На чолі держави, на думку Платона, необхідно поставити філософів, оскільки вони морально досконаліші, володіють політичним мистецтвом і піклуються про загальне благо.

Знаючи те, що багато людей прагне до влади, щоб отримати доступ до суспільних благ, Платон позбавив правителів права мати приватну власність. Аскетизм і суворий спосіб життя "компенсувався" правом беззаперечно командувати. Влада філософів у державі фактично не піддавалася будь-яким обмеженням чи контролю.

Оскільки теорію про ідеальне суспільство не вдалося втілити на практиці, згодом Платон у своїй останній праці "Закони" відмовляється від багатьох положень, висловлених ним у "Державі".

Отже, Платон слідом за Конфуцієм дотримувався соціокультурного визначення правлячого класу (еліти). Платон відходить від принципів "аристократії крові", замінюючи її "аристократією духу": не влада, а авторитет - основне знаряддя управління суспільством.

У середньовічній Європі панувала ідеологія християнства, яка проголошувала рівність усіх перед Богом. Тому елітаристські ідеї, які передбача-

ли виокремлення з усього суспільства кращої його частини, були поширені менше, ніж у період античності.

Незважаючи на це, певні ідеї елітаризму знаходимо в "батьків церкви". Так, Фома Аквінський у праці "Про правління владик/царів" виклав концепцію ієрархічного суспільства, у якій головну роль відводив католицькій церкві на чолі з Папою. Філософ стверджував, що духовна влада є головною, а світська - від неї залежить так, як тіло від душі. Звідси виходить теза про те, що право Бога є вищим за права людини і світських правителів. Це дало підстави Фомі Аквінському говорити про служителів церкви як про найвищу страту суспільства.

Одним із найяскравіших представників суспільно-політичної думки доби Відродження був Н.Мак'явеллі, який порушив важливу проблему - поєднання норм моралі та успіху в політиці, тобто міру співвідношення ціннісного й раціонального.

Саме він уперше звернув серйозну увагу на еліту як правлячу верству, що керує суспільством. Владу в суспільстві не може здійснювати ні одна людина, ні всі люди одночасно. Як наслідок, з'являється організована меншість, і вона управляє, оскільки вона організована. На його думку, всі основні конфлікти розгортаються між елітами: меншістю, яка втримує владу, і меншістю, яка йде до влади. Усі суспільства багато в чому різняться між собою внаслідок різноманітностей, породжених природою самої еліти.

Мислитель змальовує дві лінії поведінки державця, якими він повинен досконало володіти. "Оскільки володар змушений добре наслідувати звіра, він повинен узяти за приклад лиса й лева: перший беззахисний проти сітей, а другий беззахисний проти вовків. Отже, треба бути лисом, щоб розпізнати сильце, і левом, щоб лякати вовків" [4, с. 439-440].

Таким чином, Н.Мак'явеллі у своїх працях не тільки сформулював концепцію сильної ініціативної меншості, але й змалював образ політичного володаря, надав певні рекомендації для більш ефективного правління державою.

Новий час у Європі - це епоха буржуазних революцій. Уперше в людей з'являється можливість створення політичних інститутів відповідно до теоретичних моделей, за задалегідь сформульованими ідеями про найбільш доцільні форми політичного устрою. У цей час активно обговорюються питання про природу державної влади.

Так, наприклад, Т.Гоббс вважав, що влада повинна належати аристократії - кращим особам, вибраним - людям, які вирізняються серед інших завдяки походженню або які прославились будь-якими іншими рисами, їм і надається право керувати державою.

Представники Просвітництва в основному виступали за збалансування відносин між аристократією та буржуазією. Вони, а також представники

класичної німецької філософії, визнавали певну соціальну нерівність, наявність кращого прошарку суспільства, вибраних, які здійснюють керівництво державою і ведуть за собою пасивну більшість.

Великий вплив на розвиток політичної думки мали погляди К.Маркса, який виступив з ідеєю безкласової держави, диктатури пролетаріату, нейтралізуючи таким чином еліту.

На відміну від нього, Ф.Ніцше піддає різкій критиці революційні сили, які виступають проти еліти. Відкидаючи соціальну революцію, він виступає за духовну революцію, тобто за "переоцінку цінностей" [1, с. 74]. Ф.Ніцше, на відміну від своїх попередників, сформулював ідею існування еліти не з функціональних, а з сутнісних причин: людина краща за інших, і це спонукає її до управління.

Кінець XIX - початок XX ст. характеризується розвитком та значним зростанням ролі та впливу на суспільний процес політичних еліт як своєрідного середовища, що відбирає, виховує і пропонує суспільству своїх представників для політичного керівництва та управління.

Своєрідний "виклик" призвів до "відповіді" - з'явилися перші серйозні спроби систематизації та узагальнення розрізнених ідей елітарності.

Одним із перших теоретиків елітизму був Г.Моска. Вихідний пункт його концепції правлячого класу - поділ суспільства на меншість, яка править (еліту), і політично залежну більшість (масу), якою управляють. Поняттю "еліта" Г.Моска віддавав перевагу термінам "правлячий клас" і "політичний клас", використовуючи їх як синоніми. Згодом ним були внесені корективи і він став розглядати політичний клас базовим поняттям по відношенню до правлячого класу.

На думку Г.Моски, правлячий клас "... виконує всі політичні функції, монополізує владу та насолоджується тими перевагами, які надає влада" [5 с. 118]. Учений вважав, що головною характерною рисою еліти є здатність керувати, а для цього її представники повинні володіти відповідними якостями.

Отже, головною заслугою Г.Моски було виділення еліти як спеціального об'єкта дослідження, її структури, а також законів її циркуляції.

Більш чітку та цілісну теорію еліт сформулював В.Парето, який запропонував виділити клас людей, які мають найвищі показники у своїй сфері діяльності, і цьому класу дати назву "еліта" [7, с. 308]. Як бачимо, він у поняття "еліта" вкладав інший зміст, ніж Г.Моска.

Його теорія ґрунтується на остаточному визнанні соціальної стратифікації - розподілі суспільства на великі групи людей: нижчу страту, нееліту та вищу страту, еліту, яка поділяється на 2 частини: правлячу і неправлячу [7, с. 309].

Підтримка дієздатності еліти обов'язково передбачає її відкритість до оновлення - знизу догори і навпаки. Якщо цього не відбувається, еліта ксте-

ніе і втрачає свої позиції, приплив нових сил припиняється. З часом правляча еліта вироджується і неефективно управляє суспільством, тоді активізується контреліта, яка претендує на владу і яка з допомогою мас до неї приходить. Чергова правляча еліта з часом теж втрачає свої позиції і буде відсторонена від влади новою контрелітою. З цього він вивів закон циркуляції еліт ("по колу").

На основі теорії Г.Моски інший політолог, Р.Міхельс, пояснював існування еліти важливістю функцій управління, що зумовлює особливу роль людей, які їх виконують.

Р.Міхельс вказував на те, що управління суспільством завжди є справою організованої меншості, яка нав'язує суспільству власні "правила гри", при цьому "концентрація влади в руках відносної меншості ... призводить до частого зловживання нею" [6, с. 85]. Правляча еліта поступово виходить з-під контролю своїх рядових членів, відривається від них і підпорядковує політику власним інтересам, піклуючись про збереження свого привілейованого становища. У результаті будь-якою, навіть демократичною, організацією реально керує олігархічна група, члени якої не поступаються своєю владою масам, передаючи її іншим лідерам. У всіх партіях незалежно від їх типу "демократія веде до олігархізації". Це положення сформувало "залізний закон олігархічних тенденцій": дієвість демократії обмежена необхідністю існування організацій, які опираються на "активну меншість".

До Другої світової війни концепції елітарності розроблялися переважно в Європі, а після війни - у США та згодом знову в Європі, де сформувалося кілька течій - течія умовних прихильників *мак'явеллістичної, ціннісної, ліберальної, консервативної та структурно-функціональної течій*.

Якщо згрупувати всі визначення терміна "еліта", то, на думку О.Крюкова, у сучасних умовах серед зарубіжних дослідників існує кілька підходів щодо визначення поняття "еліта": ціннісний (деяка "вищість" одних людей над іншими), структурно-функціональний (виключна важливість функцій управління, що визначають винятковість ролі людей, які реалізують ці функції) та інституціональний (група людей, які посідають керівні позиції у впливових соціальних інститутах) [3, с. 27].

Таким чином, під елітою науковці розуміють здебільшого невеликі групи вибраних осіб, (диференційована внутрішньо, але відносно інтегрована група осіб (або сукупність груп), більшою або меншою мірою), яким притаманні такі соціальні та/або інтелектуальні якості, які дають їм можливість відігравати провідні ролі в усьому суспільстві або в окремих його сферах: політичній, економічній, військовій, духовній тощо.

У свідомості сучасних українців поняття "політична еліта" не означає "найкраще", "найдостойніше", а скоріше за все під елітою ми розуміємо тих, хто посідає високі посади.

Доводиться, на жаль, констатувати, що, йдучи у владу, наші керівники розглядають її як мету, а не як засіб для покращання життя народу.

Тут важко не погодитися з Ю.Мостовою, яка вважає, що наша політична еліта складається з першої хвилі накопичення капіталу, яка ще декілька років тому утворила первинний капітал за рахунок суспільства, ставлячи при цьому резонно питання: "Чи зможуть вони тепер на своїх посадах відстоювати національний інтерес, адже до того часу всі їхні дії були спрямовані проти цього?" [9].

Слід наголосити, що українська еліта поділена на дві протидорчі політичні сили. Однак, на відміну від політичних систем англосаксонського типу, де мають місце також дві протидорчі політичні партії, які відповідно до закону циркуляції еліт періодично змінюють одна одну, вони не воюють на самознищення, і в жодному разі корпоративні інтереси не ставлять вище національних. Більше того, політична еліта України у своїх інтересах часто "грає" на регіональних особливостях, протиставляючи одну частину держави іншій.

До цього всього слід додати зсув моральних норм унаслідок трансформаційних процесів. Важке матеріальне становище українців призвело до того, що основну масу населення становлять люди, для яких пріоритетними є матеріальні цінності (головне - як вижити), а розмови про моральність та духовність виглядають дещо архаїчно. Водночас у західному суспільстві переважають люди з постматеріальними цінностями. Як наслідок, відсутній потужний чинник контролю з боку суспільства за політичною елітою.

Проте слід пам'ятати: якщо в суспільстві немає етичних імперативів професійної діяльності, таке суспільство не має перспектив розвитку.

Висновки. Отже, проблеми політики та управління її суб'єктів завжди були в центрі уваги мислителів, учених-суспільствознавців різних епох і народів, починаючи ще з часів Конфуція та Платона. Однак не буде перебільшенням сказати, що саме на рубежі XIX-XX ст. вивчення проблем набуло нових граней і аспектів. Зумовлено це тим, що людство вступило фактично в новий етап своєї історії, коли виникли інші системи визнання авторитету, засновані не на спадковості, не на традиційних статусах, а на тому, що досягалося, набувалося, демонструвалося, осмислювалося інтелектуальною працею.

Певною реакцією на те, що відбувалося у світі, стали різні концепції еліти, творці яких - Г.Моска, В.Парето, Р.Міхельс - твердили, що в суспільстві завжди керувала і буде керувати меншість, еліта.

Без сумніву, ці елітистські концепції були консервативною реакцією на марксистські ідеї. Якщо "Маніфест Комуністичної партії" проголошував, що історія суспільств - це боротьба класів, то кредо елітистів полягає в тому, що історія - це історія боротьби еліт, які вміло маніпулюють масами.

Підходи західних учених до визначення поняття "еліти" досить різні. Недаремно відзначають, що всі, хто говорять і пишуть про еліту, інтуїтивно розуміють, про що йде мова, але як тільки вони намагаються експлуатувати суть цього поняття, то неминуче виникають розбіжності, з'являється величезне розмаїття думок і точок зору, часом діаметрально протилежних.

Отже, слід наголосити, що елітарність сучасного суспільства - це реальність, з якою не потрібно боротися, а слід віднайти механізми формування ефективної еліти, яка б представляла передусім інтереси народу, була підконтрольна суспільству, еліти нової епохи інформаційного суспільства та інноваційного мислення.

У подальших дослідженнях проблеми слід звернути увагу на те, що класифікації політичної еліти сформульовані в основному для стабільних суспільств. Очевидно, що для перехідних суспільств, зокрема і для України, вони не є наукововідповідними. Характерною рисою таких суспільств є кардинальна зміна соціальних цінностей та норм. Це суттєво впливає на зміну політичної еліти.

Список використаних джерел

1. Ашин Г. К. Элитология : учеб. пособие / Г. К. Ашин. - М. : МГИМО-Ун-т МИД России, 2005. - 544 с.
2. Лунь Юй. Древнекитайская философия. Собрание текстов : в 2 т. / Юй Лунь. - Т. 1. - М. : Мысль, 1972. - С. 139-174.
3. Крюков О. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : монографія / О. Крюков. - К. : Вид-во НАДУ, 2006. - 252 с.
4. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки ; Державець / Н. Мак'явеллі ; пер. з італ. А. Перепадя. - К. : Основи, 1998. - 492 с.
5. Моска Г. Правящий класс социологии / Г. Моска // Антология мировой политической мысли : в 5 т. - Т. II. Зарубежная политическая мысль XX в. - М. : Мысль, 1997. - С. 118-134.
6. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии / Р. Михельс // Диалог. - 1990. - № 5. - С. 81-86.
7. Парето В. Компендиум по общей социологии / В. Парето ; пер. с итал. А. А. Зотова. - 2-е изд. - М. : Издат. дом ГУ ВШЭ, 2008. - 511 с.
8. Платон. Держава / Платон; пер. з давньогр. Д. Коваль. - К. : Основи, 2000. - 355 с.
9. Юлія Мостова прихильник революції. - Режим доступу : <http://www.drohobych.com.ua/2009/11/10/yuliya-mostova-pryhylnyk-revolyuetsiji/>